

ZDZIECHOWSKI MARIAN – myśliciel, krytyk literacki, filozof, ur. 30 IV 1861 w Nowosiólkach k. Mińska, zm. 5 X 1938 w Wilnie.

Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku rozpoczął studia slawistyczne na Uniwersytecie Petersburskim; w latach 1880–1883 kontynuował je w estońskim Dorpacie (Tartu). Do 1886 uzupełniał studia na uniwersytetach w Genewie, Grazu i Zagrzebiu. W 1887 wydał po ros. (pod ps. M. Ursin) pierwszą książkę (*Ocierki iz psichologii slawienskogo pliemieni*, Ptb 1887), której pol. wersja pt. *Mesjaniści i słowianofile* (Kr 1888) została przedstawiona jako rozprawa doktorska na UJ. Na tamtejszym Wydziale Filozoficznym wykładał literaturę porównawczą. Na podstawie I tomu studium *Byron i jego wiek* (I–II, Kr 1894–1897) uzyskał habilitację, a po jej zatwierdzeniu – stopień docenta prywatnego. W 1905 został prof. zwyczajnym. Zajmował się historią literatury oraz krytyką literacką, czego wyrazem jest tom *Szkice literackie* (Wwa 1900). Był członkiem Akademii Umiejętności (1903), prezesem Klubu Słowiańskiego (1901–1912), współpracował z miesięcznikiem „Świat Słowiański”.

Wyrazem krytycznego zainteresowania Z. modernizmem religijnym była praca „*Pestis perniciosissima*”. *Rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej* (Wwa 1905). Z czasem zainteresowania historycznoliterackie ustąpiły zagadnieniom religijnym i filozoficznym, czego owocem są prace: *U opoki mesjanizmu* (Lw 1912); *Wizja Krasieńskiego* (Kr 1912) oraz wykłady uniwersyteckie pt. *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa* (I–II, Kr 1915, Wwa 1993) – przez badaczy książka ta uznawana jest za jego opus magnum. Owocem studium nad dorobkiem S. Brzozowskiego była książka *Gloryfikacja pracy. Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego* (Kr 1921).

Lata I wojny światowej spędził w Rakowie k. Mińska. W 1919 przeniósł się do Wilna, gdzie uczestniczył w reaktywowaniu Uniwersytetu Stefana Batorego, pełniąc funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego (1921), a w latach 1925–1927 rektora. W 1925 prowadził na Sorbonie wykłady na temat ros. literatury i filozofii. Był członkiem Tow. Przyjaciół Nauk oraz w Związku Literatów. Oddziaływał na młodzież akademicką skupioną wokół czasopism „Bunt Młodych” i „Polityka” oraz na wileński dziennik „Słowo”. Ponadto wywarł pewien wpływ na Stow. Katolickiej Młodzieży Akademickiej

„Odrodzenie”. W latach 30. XX w. uniwersytety Wilna, Dorpatu i Szeged nadały mu doktoraty honorowe. W okresie wileńskim Z. zyskał przydomek „sumienia narodu”.

Najważniejsze prace Z. z tzw. okresu wileńskiego: *Tragedia Węgier a polityka polska* (Kr 1920); *Wpływy rosyjskie na duszę polską* (Kr 1920); *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie* (Wl 1923); *Renesans a rewolucja* (Wl 1925); *Walka o duszę młodzieży* (Wl 1927); *Napoleon III. Szkice z dziejów jego życia i pracy* (Kr 1931); *Chateaubriand i Napoleon* (Wl 1932); *Chateaubriand i Bourbonowie* (Wl 1934); *Węgry i Polska na przełomie historii* (Wl 1937). Osobne miejsce zajmują prace poświęcone zagrożeniu ze strony budującego nowy ład wsch. sąsiada: *Od Petersburga do Leningrada* (Wl 1934); *W obliczu końca* (Wl 1937, 1938², Wwa 1999); *Widmo przyszłości* (Wl 1939) – te ostatnie pozycje uważane są za pol. literaturę sowietologiczną okresu międzywojennego.

Bogaty dorobek intelektualny Z. obejmuje historię i krytykę literatury, filozofię i myśl religijną oraz refleksję polityczną. W jego działalności naukowej można wyróżnić 3 fazy: a) literaturoznawczą (do 1905); b) filozoficzno-religijną (kończy się z wybuchem I wojny światowej); c) historiozoficzną (czas wojenny i okres wileński).

Działalność naukową rozpoczął od literatur słowiańskich, które badał metodą porównawczą, zaczerpniętą od G. Brandesa. Od H. Taine’a zapożyczył metodę genetyczną, pozwalającą docierać do intencji twórcy, analizować jego psychikę, a poprzez nią – ducha narodu, z którego się wywodzi. Przyświecały mu ideały literaturoznawstwa pozytywistycznego, uprawianego w duchu H. Th. Buckle’a. Niebawem jednak odszedł od nich w stronę krytyki moralistycznej, czego wyrazem było zajęcie się zjawiskiem bajronizmu. Pozwoliło mu to wejść głębiej w literaturę romantyczną, zwł. zach., w której odnalazł bliski mu pierwiastek idealistyczny i w tym kontekście podjął analizę zjawisk literackich okresu modernizmu. W jego postawie badawczej nastąpiło przewartościowanie, w wyniku którego literaturoznawstwo ustąpiło miejsca filozofii i myśli religijnej. Zafascynował się zagadnieniem pesymizmu – szczególnie w wymiarze metafizycznym, którego kwintesencją okazało się pytanie: skąd zło? Za najpełniejszy wyraz pesymizmu w wymiarze egzystencjalnym uznał myśl A. Schopenhauera. Jednak, nie godząc się na

nihilistyczne konsekwencje jego pesymizmu, zwrócił się w stronę myśli religijnej, a ściślej rzecz ujmując – filozofii wiary. Najpierw była to tradycja chrześcijańska, a następnie myśl ind.

Motywnym przewodnim filozoficznej refleksji Z. oraz kluczem interpretacyjnym jego analiz – postaw i poglądów, koncepcji i doktryn jest pesymizm w rozmaitych odmianach. W horyzoncie pesymizmu postrzegał filozofię zach. i myśl ros., a także chrześcijaństwo (od św. Augustyna aż po współczesny mu ruch modernistyczny), któremu wytykał zapoznanie podstawowej prawdy religijnej, że „świat w złem leży” (1 J 5, 19).

Problem zła nurtował go przez całe życie, czego efektem było zbudowanie indywidualnej samowiedzy pesymistycznej, która uczyniła go odpornym na rozmaite złudzenia: metodologiczne (nauka jest w stanie rozwiązać wszystkie problemy ludzkiej natury), religijne (rozum ukorzy się przed autorytetem i przestanie mnożyć trudności w sprawach wiary) i społeczno-polityczne (ludzkość jest w stanie stworzyć doskonały ustrój, który zapewni jej świetlaną przyszłość).

Pochodną postawy pesymistycznej jest katastrofizm Z., wyrażany w rozmaitych formach – od wykładów uniwersyteckich, przez publicystykę o zabarwieniu moralistycznym i działalność wychowawczą. Z. stronił od angażowania się w politykę bieżącą, którą niejednokrotnie krytykował. Jego katastrofizm miał charakter cywilizacyjno-kulturowy oraz religijno-moralny i aksjologiczny. Był przekonany, że to, co dzieje się w Rosji sowieckiej i w Niemczech doprowadzi wkrótce do katastrofy na wielką skalę, po której Europa utraci tożsamość; stanie się nie tylko innym kontynentem w sensie geograficznym, ale także cywilizacyjnym. Katastrofa ta będzie wynikiem współdziałania dwu form barbarzyństwa: zewnętrznego (rewolucja bolszewicka, komunizm) oraz wewnętrznego (antyteizm, materializm, nacjonalizm, faszyzm). Jego diagnozy niebawem potwierdziła II wojna światowa i jej następstwa. Wobec niemożności teoretycznego rozwiązania problemu zła, podejmował indywidualną walkę z jego przejawami, które dostrzegał w aktualnej sytuacji ideowej, a zwł. w polityce.

W sytuacji przewidywanego „końca historii”, przyjął perspektywę eschatologiczną, wyrażającą się w formule: *contra spem speramus* (żywimy nadzieję wbrew nadziei).

Kasandryczny ton i podniosły styl jego pism i wystąpień, towarzysząca im aura wizjonera i proroka zagłady nie zjednywały mu uznania w kręgach postępowej inteligencji międzywojennej, upojonej odzyskaną niepodległością i podatnej na hasła lewicowe. Konsekwentne opowiadanie się za monarchizmem, a przeciw demokracji dodatkowo marginalizowało jego głos dochodzący ze wsch. rubieży Rzeczypospolitej. Mimo tego braku oddźwięku, Z. zajmował od początku stulecia w życiu intelektualnym Polski ważną pozycję. Korespondował i utrzymywał osobiste kontakty z ówczesną elitą intelektualną Wschodu i Zachodu. Jako miłośnik literatury ros. znał osobiście: L. N. Tołstoja, W. S. Sołowjowa, B. Cziczeryna, braci E. i G. Trubeckich, S. Bułgakowa, D. S. Mereżkowskiego, M. A. Bierdiajewa, T. G. Masaryka. Sympatyzując z modernizmem religijnym, utrzymywał kontakty z M. Blondelem, L. Laberthonnièrem, R. Euckenem, G. Tyrrellem, A. Fogazzaro, P. Desjardinem, G. Sarrazinem, A. Loisy'm. Dzięki tym znajomościom i obfitej korespondencji pełnił rolę pomostu między Wschodem a Zachodem, prezentując własny punkt widzenia na wiele zagadnień, którego jądrem był pesymizm, traktowany przez niego jako „siła twórcza”. Optymistyczne tendencje, jakie dominowały w kulturze i myśli europejskiej jego czasów, miały się bowiem – paradoksalnie – okazać siłami destrukcji.

I. Burzacka, *Ideal a rzeczywistość. O krytyce moralistycznej Mariana Z.*, Wwa 1982; J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Z.*, Wr 1983; J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Z.*, Wr 1994; J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu. Studia i szkice o Marianie Z.*, Kr 1994; B. Białokozowicz, *Marian Z. i Lew Tołstoj*, Białystok 1995; Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Z. do 1914 roku*, Gd 1996; S. Mazurek, *Wątki katastroficzne w myśli rosyjskiej i polskiej 1917–1950*, Wr 1997; L. Gawor, *Katastrofizm konsekwentny. O poglądach Mariana Z. i Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Lb 1998; D. Barbaszyński, *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Z.*, O 1999; G. Kotlarski, *Między rusofilią a rusofobią. Myśl historiozoficzna Mariana Z.*, w: *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, Pz 1999, 185–210; W. Wasilewski, *Marian Z. wobec myśli rosyjskiej XIX i XX wieku*,

Wwa 2005; Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Z. 1914–1938*, Gd 2006.

Jan Skoczyński